

Գոյնի եւ նայլի զգացողութիւնը Համատեղի պատմութեան մէջ

ԱՐՇԱԻՒՐ ԳԱՊՊԷՆՃԵԱՆ

Ողջութեանը արդէն իսկ դասական, Համատեղ՝ սիւլուքի այն սովորութիւնը գրադէտներէն է, որուն գործին վերընթերցումը մեզ վերապրումներու չի տանիր: Ընդհակառակը՝ մազուտէն ձերբազատուած, մեր դատումին կը ներկայանայ աւելի քան բիւրեղացած: Եւ եթէ իր անունէն զեղչենք պատուի դրող՝ մակդիրը, կրնանք նկատել անհատ երազի մը շնորհաւոր, կորսուած ծննդավայրին հովուերդուն: Ոչ միայն չափածոյ, այլև արձակ էջերէն կը լսենք միջնադարեան տաղասացի մը քնարականութիւնը, իսկ թխաս՝ դոյներու բնորութեամբ դժած պատկերները մեզի կը յիշեցնեն հինաւուրց ծաղկող մը:

Իր վաւերական տաղանդին ուրիշ մէկ երեսը ի յայտ կու գայ, երբ մեզի կը ծանօթացնէ տիպար մը, եւ կամ կը դժադրէ պատկեր մը, եւ այս, առանց բռնադրօսիկ ճիզի: Նապաստա՞հ մըն է ճահրոսը, Համատեղ շրջապատի բնութեան կը նայի նապաստակի աչքերով: Նոյն անմիջականութեամբ մեզի կը ներկայանան շուն մը՝ Չայօն, եւ կամ դիւզացի ստահակ մը՝ Միջօն: Կեանքի, մահուան եւ մարդոց բնաւորութեան մասին կը բարոյախօսէ՝ առանց մասնաւոր կեցուածքի, կ'ապաւինի թելադրականութեան: Անշուշտ այս մատնանշումը չենք կրնար կրկնել, երբ Համատեղ քաղաք կ'իջնէ, այսինքն՝ Ամերիկա, միջավայր մը, ուր հեղինակը ինքզինք չէր ամանին՝ մէջ չի դար: Իսկ շարք մը պատմուածքներու մէջէն, նուրբ թելի մը պէս կ'անցնի զուարթախոսութիւն մը, որուն դիմաց երգիծանք բառը քիչ մը ծանր պիտի կշռէր:

Չինք նախորդող գիւղադիրներէն կը գատորոշուի մէկէ աւելի յատկանիշերով: Նախ՝ շունի Թլկատինցիի եւ Յ. Մնձուրիի քիչ մը բուժ նախնականութիւնը: Եւ ոչ ալ Ռ. Չարդարեանի արուեստի քըզամիթը: Հողեկան կապերով եւ արուեստի մտահոգութեամբ, աւելի քան մօտ է արեւելահայ արձակադիր Ա. Բակունցիին: Իրեն կը պահուի, եթէ կարելի է ըսել, Վ. Թոթովենցի գաւառի ողբերգութիւնը խառանող «Իրապաշտութիւնը»: Եւ եթէ տեղ տեղ լեզուն քիչ մը տրկար դուրս կու գայ, այդ պէտք է վերագրել իր կազմաւորումի զըժուարութեան, ինչպէս նաեւ գիւղացիի խառնուածքին:

Ի՞նչ կ'ընէ Համաստեղ, երբ թուղթին կը յանձնէ յիշողութեամբ վերստին դատած հայրենի գաւառը: Ներքին բարութիւնէ մըղուած, կը գեղեցկացնէ գայն, գեղեցկացնելով ճոն սպորոզ մարդիկն ու անասունները: Եւ հաղորդական դառնալու բնագոյով կը ստեղծէ պատկերներ, կը դիմէ փոխարեութիւններու: Մենք կը կարգանք, կը հիանանք, բնական կը դաննք մարդիկն ու իրերը կեանքի իրենց ընթացքին մէջ, քանի որ ճոն կը բացակայի մեզ զարմացնելու, յանկարծակիի բերելու ձգտումը: Եւ այս, անշուշտ ի շահ իր արուեստին:

Ծանօթ իրողութիւն է որ արտաքին աշխարհին հետ հաղորդակցութեան ընթացքին, մեր զգայարաններուն մէջ անմիջական կերպով տեղի կ'ունենայ դոյնի եւ ձայնի ընկալումը: Ուրեմն՝ պիտի փորձենք բնութագրել Համաստեղի զգացողութիւնը՝ զոյգ կալուածներու յատուկ: Զգացողութիւններ, որոնք անխառն հմայք կու տան իր պատմումներուն: Բայց, շտարածուելու մտահոգութեամբ, մեր յօդուածին համար նկատի ունինք Համաստեղի պատմուածքներու երեք հատորները՝ «Գիւղը», «Անձրեւը» եւ «Քաջ Նազար...» (1): Եւ դեռ, լրիւ պատկեր մը տալու միտումով, մէջբերումներ կատարած ենք գաւառի միւս վարպետներէն: Այսպէս, Թլկատինցիէն, որուն արձակին մէջ քիչ անգամ կը հանդիպինք գիւտի մը, անակնկալի մը: Անշուշտ որ ճոն կան կայծկլտումներ, պսպղուն պատկերներ՝ «գաշն ժխոր», «չաչող ծիծաղ», «մանուշակ ծուխ», եւ Մեծարենցի գրիչին վայել՝ «ծոթրինի հոտով խնկուած իրիկուն», եւ այլ տողեր: Նաեւ՝ մէջբերումներ կատարած ենք նկարչագեղ գիւտարարներ՝ Չարդարեանէն, Մնձուրիէն, որ տեղ մը բաժն է ինքն իր մասին. «բառերու

1. Մեր սերտագուպեան համար օգտագործած ենք Համաստեղի վերոյիշեալ Իրկերում հետեւեալ հրատարակութիւնները.

Գիւղը եւ Անձրեւը, Բ. տպագրութիւն, Հալեպ, 1940:

Քաջ Նազար եւ 13 Պատմուածքներ, Գահիրէ, 1955:

Պատմուածքներ եւ Հէքիաթներ, Պոլիս, 1963:

նկարչութիւն ըրի» : Եւ վերջապէս՝ զդացողութեան զիծով, Համաստեղի հաղորդակից Ա. Բակունցէն (2) :

Ինչպէս ամէն ինքնատիպ վիպող, Համաստեղ եւս ունի կառուցելու իր ոճը, եւ շինանիւթ ընտրելու իր միջոցը : Ընդհանրապէս, իր պատմուածքները կը սկսին զիմանկարով մը, որ ընթերցողին ուղղուած մուտքի հրաւէր մըն է կարծես . «Գուք տեսած էք խրտուիլակներն արտերուն» : Այս պատկերով կը բացուի առաջին հատորին՝ «Գիւլը», առաջին պատմուածքը : Իսկ երբ զարմացած զիւղացի տղայի, այս սարազային՝ զիւղազիւր հեղինակը, ի տես քալող Տափան Մարգարին, հարց կու տայ . «Մայրիկ, խրտուիլակը ո՞ւր կ'երթայ» : Պատասխանը կ'ըլլայ . «Այդ խրտուիլակ չէ, զաւակս, . . . այդ մեր զիւղին Տափան Մարգարն է» : Եւ այսպէս՝ Չալօ, Փիլիկ Աղբար, Աղաւնիները, Անձրերը, Կապոյտ Հլումքը, Փետայ Օվան, Համբոյքը եւ ուրիշ գրուածքներ, ենթակայ են յարդարումի գրեթէ նոյն օրէնքին :

Բայց շոնոնանք աւելցնելու թէ պատմումի ընթացքին, վիպողը կը դանձ զբական նոր հնարքներ, զոյնի եւ ձեւի նոր տուեալներ, փոխարեւութիւններ, եւ ցայտուն կերպով կը դրսևորէ Փիլիքական յատկանիշեր : Այսպէս՝

«Աչքերուն մէջ գրուած էր երկու թաւադոյն սալորներ» (Տափան Մարգար) :

«Կուրեղին խոշոր խալը որ պիծակի դոյն, պիծակի ձեւ ունէր» (Չալօ) :

«Աննիկ կը խնդար իր նիհար ծնօտով ու կապոյտ լինտերով» (Երմէկ Այն Օրերուն) :

«Կապոյտ լինտերուն վրայ մի քանի սեւցած աղաններ ցուցնելով» (Չոնը Կար Ամուն էր) :

«Ուրժ մաղերը բարձին վրայ թափուած էին, ինչպէս զիւղերը կ'իջնէ ձիւնին վրայ», . . . «Աչքերը աւելի սեւցեր էին, կ'ըսես շինական մելանով էին ներկուած» (Համբոյքը) :

2. Վերոյիշեալ չորս հեղինակներէն մէքերումներ կատարած ենք ամօց երկերուն հետեւեալ հրատարակութիւններէն .

Թվկատինցիւն, Թղկատինցիւն եւ Իր Գործը, Պոտղոմ, 1927 :

Ռ. Զարդարեան, Յայկալոյս, Անթիլիաս, 1977 :

Յ. Մնձուրի, Ան Կ'երգէր Երգերու Երգը, «Ոստան», Պոլիս, 1920, քիւ 5-6 : Աւստան, Պոլիս, 1966 : Կապոյտ Լոյս, Երեւան, 1968 :

Ա. Բակունց, Երկեր (երկու հատորով), Երեւան, 1964 :

«Մակարին դէմքը մթազնեցաւ յանկարծ ինչպէս թոնրատան մը առաստաղը» (Մակարի Տղան Մարգարը) :

«Դէմքը հողէ շինուած աղաման կը դառնար» (Հէֆիաքի Մատանին) :

Դիմենք միւս դիւղադիրներուն : Թլկատինցին կ'ըսէ . «Երեսը սեխի մը դարկութիւնը ունի», եւ դեռ՝ «Ֆամպակ լանջը», «Կէծկըլտուն աչք» : Դիտել տանք թէ կերպարներ նկարագրելու մէջ Ռ. Զարդարեան քիչ մը ժլատ է . «Ուսերուն ձգած է լուսնիայի ճերմակ չապիկը»... «Մազերը բարտիններէն վար սողացող լուսնի շողեր»... «Վիզին ճերմակ ամպի դոյն» : Իսկ Յ. Մնձուրիի պատկերացումները գրեթէ անարուեստ են . «Ծխախոտի դոյն հազուստով մարդ մը կ'իջնայ»... «Ծովու դոյն աչքեր ունին»... «Մազերը չխաչած հաւկիթի դեղնուցի դոյնով»... «Պեխերը նուրբ ոսկիով մըն էր օծուեր» : Եւ ահաւասիկ, մի քանի յատկանշական բնութագրումներ Ա. Բակունցէն . «Դէմքը փայլուն էր զողած խոփի պէս»... «Աչքերը փայլում էին փետուրների նման սև»... «Վերին շրթունքին վրայ աղուամազը փայլում էր, ինչպէս նոր ելած սիզախոտ»... «Ոսկիէ մամուռի նման մարմինը»... «Այն կիներն էլ ունէր խշխշան շորեր» :

Գոյներու բնտրութեան մէջ Համաստեղ ունի իրեն յատուկ նախընտրութիւն մը՝ կարմիրը եւ կապուտը : Ենթադրաբար դիտել տանք թէ Ծովաց դաւառին մէջ եւ այլուր՝ դիւղացիները կը հագուէին վառ դոյներ, հեռուէն ճանչցուելու եւ կամ շրջապատէն զանազանուելու մտահոգութեամբ : Եւ այսպէս, Գիւղին հեղինակը կը տեսնէ .

«Փլիլիկ աղբոր կարմիր դոյնոցը»... «Միջոյնի կարմիր վարտիկը»... «Կարմիր կուժ»... «Նոնադոյն շիկում»... «Մսոթը՝ կէս մասով կարմրած» (Տունը) :

«Կարմիր ու բաց դոյնով աչքերը դէշ նշան են» (Անձրեւը) : «Երեսդ ալ ըսես, Մանուշ, վառված վարդ է դարձեր»... «Նոնադոյն մատակ ձի մը» (Երեւի Այն Օրերուն) :

«Արտերուն վրայ սկսած էր թեթեւ կարմրութիւն մը դալ, աշունի տերեւներուն մէջ մոռցուած բաց կարմիր կակաչի դոյնով» (Համբոյրը) :

«Կարմիր ու երկար փետուրներով աքլորը» (Զրոյց Ծուռի Մը Հետ) :

Իսկ Զարդարեան կը զգայ՝ «Արեւին կարմիր տաքութիւնը» : Յ. Մնձուրի բնութեան գունաւորումներուն կը դիմէ նկարագրելու համար մարդու մը արտաքինը . «Էնթերին ու ճուպէն արշալոյսի, վերջալոյսի կարմրութիւններէն փայլ կ'առնէր»... «Կարմիր եղի պէս, կարմիր հող ունէր»... «Արեւը կարմրցուց Ս. Գէորգի մատուռը»... «Իշուն մազերը՝ չոր սոխին կեղեւին կարմիրը» : Ա. Բակունցի հա-

մար՝ «Յօղունը կաքաւի ոտքի պէս կարմիր»... «Շան դէմքը կարմիր նահնգեղ»:

Համաստեղի գրչին տակ կարմիրին չափ առատ եւ այլազան են կապոյտին նրբերանդները: Այսպէս.

«Կապոյտ լաշակ»... «Կապտորակ մութ»... «Քարահապոյտ օձ»... «Զոյլ կապտութիւն»... «Կապոյտ նանձ»... «Այծին աչքերը կապտորակ քար» (Չալօ):

Նոյնիսկ՝ «Կապոյտ յինտ» (Զոհը Կար Ամուսն էր):

«Կնկան աչքերուն կապոյտ դոյնը, թարմ ու խառ մեղանի գոյն սեւէր» (Սպասում):

«Հորիզոնին մօտ, մութ ու կապոյտ ներկուած դժադրուած կ'անցնէր Օհանը՝ բահը սևին» (Էս Աշխարհը Կը Փլի):

«Չարունի կապտորակ առաւօտ մը» (Տափան Մարգար):

«Արևի ծով լազուարթ տարածութիւն» (Աղանիմեքը):

«Այն կապոյտ հոյր փոթորիկ դարձաւ» (Աստղան Սայլը):

«Հիրիկներ բաց կապտորակ աչքերով կը նային դադուուկ» (Տումը):

«Երբ դանդակը երկնքի զոյ կապտութեան մէջ կը հնչէր» (Երա՛նու Աղբար):

Իսկ միւս դիւզադիրներուն քոյ կը կարդանք. «Կապոյտ դայրայթ» (Թրիտտինցիին): «Երկնքի ծաւի հեշտութիւն» (Ռ. Չարդարեան): «Մոյլու դոյն աչք» (Յ. Մնձուրի): «Մարերի սպիտակ դադաթներէից կապոյտ ցոյք է բարձրանում»... «Փխտոյին ծովու դոյն մարթը, որ լոյսին տակ ծխադոյն էր»... «Մի միտք՝ որպէս ամպի ձերմակ դուրայ լազուր երկնքի վրայ» (Ա. Բակունց):

Մասնանշեցինք կարմիր, եւ կապոյտ, երկու տարբեր դոյնեւրուն այլազան դորձածութիւնը, եւ այսպէս տուած եղանք Համաստեղի նախասրբութիւններուն մէկ երեսը միայն: Բայց ան այսբանով չի բաւարարուիր, եւ կը դիմէ «խաս» որակումին, որ տեղական համ մը կու տայ կարծես նկարադրուած շրջապատին. «Քիտս պարտէզ», (Միջօ), «Քիտս կանանչ»... «Քիտս մեղանի դոյն» (Սպասում):

«Աղօթարանի» աղօթասացը, սթափ ահանատես եւ ունկնդիր բնութեան բազմերանդ եւ բազմաձայն համերգին, վառ գոյներէն եւ միւր (բառը իրն է, Ա. Գ.) ձայներէն դատ կը տեսնէ ու կը լսէ ինչ որ մեաաղային է, եւ յատուկ՝ պղինձին.

«Առաջին անգամ լեմոնադոյն, յետոյ պղնձադոյն» (Տափան Մարգար):

«Պղնձադոյն ձի մը» (Փիլիկ Աղբար):

«Բաց պղինձի դոյնով վանքի ձեր ջորին»... «Տերեւները երկաթի դոյն առած» (Զրոյց Շումի Մը Հետ):

«Արչալոյսը Հեողհետէ կը ճերմկնար արծաթէ գոյնով» (Տափան Մարգար) :

«Լուսնկան կը տփռունէր, թիթեղի գոյն կ'առնէր» (Զալօ) :

Իսկ Ռ. Զարդարեանի աչքին կ'երեւի «ժանգոտած երկինք մը» :
 Եւ ահա ձայններու մասը .

«Պիտի արձագանդէր սագերուն ձայնը մետաղային...» (Փիլիկ Ազրար) :

«Նազար լսեց քարաւանի պղինձէ թմբուկին ձայնը»... «Տերեւի փոքրիկ շարժում մը իր աղանջին պղինձի պէս կը հնչէր» (Քաջ Նազար) :

Այստեղ յիշենք Ա. Բակունցի նոյնքան ինքնատիպ «մետաղեայ» ձայնարկումները . «Նրանց ձեռքերի հարուածը պողպատի ձայն էր»... «Կարծես թէ տեսնում էր պղնձեայ դանդերի տխուր ղողանջը»... «Դրան մօտ զընդացին Սոնայի շալէ շապիկի արծաթէ սուրմաները»... «Փողը մեղմ քամուց մետաղի ձայն էր հանում»... «Միժինտրի (ծառ, Ա. Գ.) երկար տերեւները թրերի նման քսում իրար, պողպատի ձայն հանում» :

Ինչպէս իր համագիւղացիները, «Անձրեւէին Հեղինակը մասնայատուկ սիրով մը կապուած է մայր Հողին եւ շրջապատի մարդոց, անասուններուն եւ բոյսերուն, որոնց ձայները կը լսէ նախնական հնչողութեամբ .

«Միջատներուն չըթչըթոցը»... «Էջնօ Մարկոսի կինը թռչրը, թռչրը եկեղեցիի ճամբայէն տուն կ'երթար» (Համբարը) :

«Ճըզըր ճըզըր ջայր կը դարձնէր» (Տունը) :

«Ճախարակը ճոխը ճոխը ձայն կը հանէր»... «Կը լսուէր աղանիին թեւերուն շափուուէքը» (Աղանիները) :

«Կառաչարը կ'անցնի բումբ բումբ, չըբըբ, չըբըբ»... «Փայտ փորին ձայնը դըզ-դըզ» (Նապաստակի Մը Օրագիրը) :

«Շունները կը մօտենային, կը խոսային, կը խրխոսային» (Զալօ) :

«Ճնկլտան ձայն» (Քաջ Նազար) :

«Պաշտուրի ձէն» (Համբարը) :

Ամբողջացնելու համար գոյնի եւ ձայնի ընկալումը Համաստեղի մօտ, չմոռնանք նաեւ «բոցը», «բոցապոյնը», որոնց կը հանդիպինք ընթերցումի պահուն, թէեւ՝ բոցը գոյն ու ձեւ կը փոխէ համաձայն վառուած նիւթին .

«Միջօն երեւակայեց ծառերը բոցի գոյնով»... «Զալօյի աչքերուն մէջ կարծես վառուած ոսկորներու կանանչորակ բոց մը կը ծխար»... «Թուփերը բոցի գոյնով բռնկած էին» (Զրոյց Շուսի Մը Հետ) :

«Որթատունկի ու այրճի տերեւներն էին որ բոցի գոյնով բը-

աընկած կը վառվռային միջօրէի արեւին տակ» (Համբարը) :

«Բոցադոյն ծառեր, աշունի շէկ միջօրէ մը կար» (Պուպրիկը) :
Ընդունուած իրողութիւն մըն է որ մենք երազները կը տեսնենք սեւ ու ճերմակ : Բայց ինչպէս կ'երեւի, Համաստեղ գիտէ զունաւորել նաեւ... երազները. «Երանոս աղբար կ'արթննայ իր կանանչ ու կապոյտ երազներէն»... «Ակումբին վարպետին ձայնը յանկարծ կտրեց թելը Երանոս Աղբոր զմբուխտէ երազներուն» :

Որքան ալ զդուշաւոր եւ խոհական, «Քաջ Նազար»ի Հեքիաթասացը պահ մը դուրս կու գայ «իրական» աշխարհէն, եւ կը ստեղծէ ֆանթասթիք պահեր : Այսպէս.

«Անոր ձայնը աստղերէ աստղ կը դղրդար, կարծես յաւիտենական պարապութիւն մը ըլլար»... «Գիշերի ամայութեան մէջ անոր հաջիւնը կը ձգէր շոփ չոր արձագանդ մը» (Չալօ) :

«Աշխարհն ամբողջ, իր խուլ ականջին պէս, թափանցիտութիւնը կորսնցուց յանկարծ»... «Թմբուկի եւ ծնծղայի ձայնը դասանցանքին մէջ անձրեւի փոխուեցան» (Փիլիկ Աղբար) :

«Միջոցին մէջ անթափանց լուսթիւն մը կար»... «Կարծես միջոցի լուսթեան մէջ դաշտերու ոգին էր որ ձայն կը ձգէր» (Համբարը) :

«Գիշեր ատեն, լուսնկան կը կախուի, ինչպէս ոճրագործ մը կառափնատէն»... «Հեռուէն թողանօթ կրող կառքեր կ'անցնէին, ու ինծի այնպէս կը թուէր թէ բղիպներ կ'անցնէին անպի վրայէն» (Զրոյց Եռուսի Մը Հետ) :

Իսկ Հետեւեալ պատկերները դժուած են կարծէք աննիւթականը նիւթականացնելու միտումով, եւ կրնան շարունակութիւնը կադմել վերի տողերուն.

«Մասածումները փոսուրաներու պէս կը բացկուէին» (Էլեմար) :

«Գարունի դունատ առէջներ թել-թել» (Էս Աշխարհը կը Փլի) :
Համանման պահեր կան նաեւ միւս գիւղաղիրներուն մօտ. «Միջօրէն դրեթէ կը պապանձէր» (Ռ. Չարդարեան) : «Գետին ձայնը այնքան կը թանձրանար, որ բոնելս կու գար (Յ. Մնձուրի) : «Այս սէրը ծիծեռնակի պէս ճռուողում էր»... «Կարծես թէ տեսնում էր պղնձեայ զանգերի տխուր զօղանջը» (Ա. Բակունց) :

Այս գիւտերու շարքին կարելի է մէջբերել տողեր, ուր բնութիւնը կը շնչաւորուի, կ'օժտուի ձայնելու ունակութեամբ.

«Արևը ժամկոչի ոտնաձայնէն կ'արթննար» (Չալօ) :

«Ամպերը մուրճով զարնուած պղինձի պէս հնչեցին» (Երգը Հագի Տուներուն) :

Նմանօրինակ ընկալումներ անծանօթ չեն նաև հայ միւս գիւղազգիքներուն համար:

Թլկատինցիի համար. «Ժամկոչը իրիկուն կը ձէնէ»: Ռ. Զարդարեանի զգայարանքները նոյնքան եւ աւելի սուր են. «Գիշերը կը յօրանջէր ու լոյսը սանտրուելու կը սկսէր»... «Յաղողի որթերը՝ հինայուած հարսերու նման»... «Ծովուն ճողփիւնը հաջկ կը սկըսէր»... «Մէկ հատիկ ծառը՝ մանուշակէ երազ»... «Ծովը հայհոյել կը սկսէր»... «Արտ ու դաշտ մանկան մը պէս իրենց ձեռքերը երեսնուն դրած կու լան»: Յ. Մնձուրիի համար՝ «Այգիները շառագոյն պար կը դառնան»... «Փողոցները կը խնդան»... իսկ «Պարտէզները կը լունն»: իսկ Բակունց կը տեսնէր որ... «Իջնում էր լուսարացը»:

Համաստեղի ստեղծած աշխարհին մէջ վերակենդանացած են ոչ միայն մարդիկը, կենդանիներն ու բնութիւնը, այլև իրենց իւրապատուկ տեղն ունին երկնային մարմինները՝ արեւը, լուսինը, ինչպէս նաև ընութեան այլ արտայայտութիւններ՝ ամպը, ձիւնը, որոնք աբլազան պահերու, այլազան գոյներով ընութագրուած են մեծ վարպետութեամբ, կարելի է ըսել՝ մարդկայնացած, մարդուն հետ շփոթուելու աստիճան: Նոյնքան դունադեղ են դաւառի միւս վարպետներուն «կերպարները», մերթ տոհմիկ, մերթ բիրեղացած, որոնք ի մի հաւաքուած, կը կազմեն իրազիտութեան պատկերազարդ հատոր մը:

Համաստեղի պատկերացումներով.

«Արեւի շերտ»... «Արեւը հետզհետէ կը ճերմկնար»... (Ալաւիմները):

«Կամուրջի կամարին տակ արեւին արտացոլացումը կը շարմաղէր»... «Ջուրին մէջ ինկած ճառագայթները արեւին, կը շարմաղէին, կը ցոլցլային առաստաղին վրայ աղանիներու դոյնով» (Ալաւիմները):

«Արեւը ամպերուն մէջ ճիշդ ալ մորթուած բաղի մը ձեւ առած էր» (Երմէկ Այն Օրբրուն):

«Կազամբի դոյնով մատղաշ արեւ մը կար» (Նապաստակի Մը Օրագիրը):

«Արեւը կը դեղնէր ու ծերացած եղան, Տիգրոյի մորթին դոյնը կ'առնէր» (Անճրելը):

«Արեւը սպիտակ սաւանի պէս կախ» (Աղջի Եղսիկ):

«Արեւը, որ նշխարքի նման անոնց ձեռքերուն եւ ճակատներուն վրայ կ'իյնայ» (Ջրոյց Եունի Մը Հետ):

«Արեւը սաւանի ճոթի պէս թաղիքէ ղլխարկին վրայ կախուեր էր» (Փետայ Օվախ):

«Լուսնի լոյսը սաւանի նման կախուած էր կիսապատին վրայ» (Համբոյրը):

«Իսկ վարը լուսնկայի դոյն ու ձեւ՝ կայր» (Հեֆիաթի Մատա-
նին) :

«Մութ ամպի կտոր մը շուարուն» (Տափան Մարգար) :

«Երեցիփոխին երեսը կարկուտ թափող ամպ էր դարձեր» (Մա-
կարի Տղամ Մարգարը) :

«Զիւնը կը փարվէր աղամանդի ցանցնուած փոշիներու պէս»
(Միջօ) :

«Նոնադոյն մատակ ձի մը» (Փիլիկ Աղբար) :

«Չալօյին աչքերը որքան բարի էին, մեռնի դոյն ունէին»... ,
«Նաշխուն խեցիով կրիան» (Նապաստակի Մը Օրագիրը) :

«Նոր կն ունէր խոշոր ու ձիթապտուղի սեւութիւնով աչքեր»
(Անճրեւը) :

«Լեռներու պէս դոմէշներ»... , «Եթէ սերտեն վանկերը արտոյ-
տին» (Զրոյց Շուսի Մը Հետ) :

«Հաւերը սկսած էին ձայնաւոր եւ եղերական կրկնոց մը» (Զա-
լօ) :

«Բաց դեղնադոյն ծաղիկներ, աչքերու պէս բաց» (Աղջիկ Եղսիկ) :
Նոյնքան ինքնատիպ պատկերացումներ ունին բնութեան վերո-
յիշեալ երևոյթները Յ. Մնճուրիի, Ռ. Զարդարեանի, Թլիսաթնցիի
և Ա. Բակունցի մօտ :

«Փողոցները արեւին մէջ կը խնդան» (Յ. Մնճուրի) :

«Ուսերուն վրայ ձգուած էր լուսնկային ճերմակ շաղիկը»... ,
«Ամպերուն դարկած ճերմակ վրաններն»... , «Լիթին ճերմակը ամպի
դոյն»... , «Հսկայ պերճաշուք դամբո մը»... , «Շան հաջոցը՝ ման-
կան օրհաս ձայնով»... , «Աքաղաղները կը հնչեցնեն իրենց արշալոյ-
սի շփոթը» (Ռ. Զարդարեան) :

«Մտեղդին կտուց արաղիլը» (Թլիսաթնցին) :

«Ամպը սպիտակ շոր է»... , «Զիւնը սպիտակ մարմար» (Ա.
Բակունց) :

Իթէ տիպարներ կերտելը Համաստեղի գլխաւոր արժանիքներէն
մէկն է, ինչպէս նաև պահեր բունելու արարքը, ապա շեշտը պէտք է
դնել այն իրողութեան վրայ թէ «Չոպան Լեռան» սրնդահարը յաջո-
ղած է ստեղծել այնպիսի վիճակներ, ուր պահն ու շարժումը իրար
կ'ամբողջացնեն : Հոն է որ մենք դէմ հանդիման կու գանք արուեստի
հրաշքին : Կ'իշխանք անոր ցանցին մէջ :

«Կ'անցնին կովեր նախիրին, վերջալոյսի շերտ մը կոնակնուն
վրայ» (Զրոյց Շուսի Մը Հետ) :

«Եղներուն երկար երկար թարթիչներով աչքերուն մէջ դարունի
կանանչ հորիզոն մը կը լայննար»... , «Աչքերը աղօտ եղան այնպէս

ինչպէս արեւմարէն յետոյ դաշտերուն վրայ կապտորակ մուժ մը կու գայ ու իրիկուն կ'ըլլայ» (ԱՅՁՐԻՆ) :

«Յնդիկի ձայնը մօտեցաւ, ինչպէս բղղացող մեղու մը, ոսկե- ղոյն ու անհրեան» (Աղբի Եղսիկ) :

«Մուրատենց ծառին մէջ նշանածին հասակը կը տեսնէր, ու զով տերեւներուն մէջ անոր ձայնը պահուած կ'ենթադրէր»... «Մա- րուշին սիրտը թիբասաց, եկեղեցիին դմբէթին վրայ թառող աղանակ- կի մը պէս լեզու ելաւ» (Համբոյրը) :

«Նղանակ մը ինչ որ ապառաժներու մէջէն անհանդարտ սահող առուակ մը կը յիշեցնէր ու թագուհուն աչքերուն զոյնն ունէր» (Թա- փառաշրջիկի Մը Օրագիրը) :

«Երանոս աղբար զգաց արեւելեան համեմներու զովութիւնը որ գրդիւս տուաւ իր ուղեղին՝ իր մէջ արթնցուց լարաւոր երաժշտութիւն մը»... «Յուշեր կ'իյնային ծառին զագաթէն ոլոր մուր իջնող աշու- նի նաշտուն տերեւներուն պէս» (Լուսա Աղբարը) :

«Երբ ցօղերէն թրջուած արտոյտները արեւազալի շարական կ'երգէին փոխիփոխ» (Ես Աշխարհը կը Փլի) :

Մեր մէջ, մինչեւ որոշ շրջան մը, վերապահութիւն մը կը տե- րէր դաւառի դրականութեան հանդէպ : Գիւղը կը նկատուէր հեռացող անցեալ մը, եւ կը հակադրուէր քաղաքին : Վիճելի այս կեցուածքին կողմնակիցները կ'առարկէին նաեւ թէ գիւղը պարփակուած է նեղ հո- րիզոնով մը, եւ թէ դժուար է վերապրեցնել զայն, որքան ալ զօրաւոր ըլլան արձակադրին թոքերը եւ լայն՝ անոր շունչը :

«Եւ արդէն ինչ կարելի է սպասել գիւղի միամիտ ու միօրինակ շրջապատէն, որուն պատկերացումին համար հեղինակը պիտի քալէ դէպի իրապաշտութիւն : Արդ իրապաշտութիւնը գրեթէ դուրս է ար- ուեստի սահմանէն : ... Գիւղը թուիչ չի տար զրոյիւն» (3) :

«Գաւառական դրականութիւն են պահանջում, քանդուած անց- եալ իրականութեան նկարագրութիւններ են ուղում, չխօսուող բա- տերով յօրինուած կեղծ պատմութիւններ են փնտում եւ պահանջում են, որ զրոյը մեքենական ծիծեռնակի բրդէ փետուր հագնի եւ «չար- նան սիրուն թռչնակ»՝ ամայացած երկրից, կտուցի մէջ սեղմած, չինծու խապրիկներ բերի» (4) :

Բայց, հակառակ մատնանշուած «լտանդին», Համաստեղ ար-

3. Հ. Բալուեան, Համաստեղի «Անձրեւը», «Զուարթնոց», Ա. Տարի, 1929, քիւ 2, էջ 83-84 :

4. Կ. Զարեան, Աղբարինն ու Միջաղբարինը Գրականութեան Մէջ, «Զուարթ- նոց», Ա. Տարի, 1929, քիւ 3, էջ 107 :

ուեստի ներդործութեամբ մեզ կը փոխադրէ, եւ կամ՝ մեզի կը բերէ իր գիւղը: Հոն կը առդանցեն դեղջուկի մարդիկ, անասուններ, եւ այլ «չնչաւորներ»: Ինք գիտէ անոնց լեզուն, խօսեցնել կու տայ դանոնք, եւ երբեմն ալ ինք կը խօսի անոնց հետ: Եւ առօրեայ կեանքով բարախուն, այլ բոլոր կը վերածուին արեւելեան նաշխուն դորդի մը՝ հիւսուած ժիր մատներով եւ խառ դոյներով:

Մեր կատարած գնահատումը, դոյնի եւ ձայնի առնչութեամբ, ընդգրկեց պատմուածքի կալուածը: Եղածը նախափորձ մըն է միայն: Իեռ կայ ընդարձակ բնադաւառ մը, դարձեալ Համաստեղինը, թերեւս աւելի լայն պարագիծով: «Սպիտակ Զխաւոր»ի, «Տոմար Մաքիական»ի, «Աղօթարան»ի եւ «Առաջի Սէր»ին աշխարհը, որ իր ընթերքին մէջ կը կրէ գիւտերու, անակնկալներու եւ փոխաբերութեանց ճոխ մթերք մը:

THE SENSE OF COLOUR AND SOUND IN HAMASTEGH'S SHORT STORIES

ARSHAVIR KABBENJIAN

(Summary)

Hamastegh (1895-1966) is one of the outstanding short story writers of the Armenian diaspora, whose works specially depicted the life and the nature of the lost homeland.

In this study the author evaluates the sense of colours and auditory effects of various sounds found in nature, which Hamastegh masterfully utilized in his short stories.